

STAROZAVJETNI I NOVOZAVJETNI SADRŽAJ ČETVORTE ZAPOVIJEDI

Mato ZOVKIĆ

Četvrta Božja zapovijed u našim katekizmima i molitvenicima ne preuzima važan dio biblijskog teksta: „... da imadneš dug život na zemlji koju ti daje Jahve, Bog tvoj” (Izl 20, 12); „... da dugo živiš i dobro ti bude na zemlji koju ti Jahve, Bog tvoj, daje” (Prz 5,16). Katekizamska formulacija otkida ovu zapovijed od povijesne pozadine Židova kao Božjeg naroda koji je doživio oslobođenje iz egiptaskog ropstva i zahvalno vrši Božje zapovijedi, jer ga one čine slobodnom zajednicom sunarodnjaka koji ovise o Jahvi i jedni o drugima. Crkveno učiteljstvo ima pravo tako formulirati četvrtu zapovijed, jer ona time dobiva nadnacionalnu i natpovijesnu važnost. Naša je zadaća ovdje da ispitamo biblijski sadržaj ove zapovijedi, od najstarije formulacije iz vremena monarhije u Izraelu do upozorenja očevima Pavlova vremena da ne ogorčuju svoje djece te da ih odgajaju stegom i urazumljivanjem Gospodnjim (Kol 3, 21 ;Ef6, 4). U cjelovito biblijsko shvaćanje ove zapovijedi spada Isusov postupak i nauk o odnosima između roditelja i djece, jer je on s jedne strane potvrdio starozavjetnu odredbu da odrasli sinovi zbrinjavaju nemoćne roditelje (Mk 7, 9–13) a s druge je govorio da je došao odvojiti odraslu djecu od roditelja (Lk 12, 53 i paral) te čak pozvao svoje sljedbenike da radi njega ne samo ostave roditelje nego ih i „mrže” (Lk 14, 25–27 i Mt 10, 37–39).

Iz ovog letimičnog pregleda vidimo da u Svetom pismu postoji pravi razvoj u poimanju četvrte zapovijedi o kojem naši katekizmi za različite uzraste trebaju voditi računa.

Poznato je da zapovijed o roditeljima prema židovskom, pravoslavnom i protestantskom brojanju sačinjava petu, a prema katoličkom četvrtu. Augustin je oživljujući starozavjetne zapovijedi za kršćane zabranu pravljenja Božje slike i kipa sasvim izostavio, jer je Crkva već bila prihvatila grčko-rimsku kulturu bez straha da bi vjernici same slike i kipove smatrali božanstvima. Tako od Augustina Katolička Crkva ispušta ovu zapovijed, koju drugi kršćani i Židovi navode kao drugu, pa zapovijed o roditeljima ispada četvrta po redu.¹

1 W. HARRELSON, *The Ten Commandments and Human Rights*, Philadelphia, 1980, 45–48.

Četvrta zapovijed sastavni je dio Dekaloga za koji se od pedesetih godina prošloga posebnog interesa egzegeta u smislu traganja za povijesnim kontekstom, problema varijantata u dva teksta Dekaloga što ih sadrže kanonski spisi Starog zavjeta (SZ) te povezanosti kulturnih i dogmatsko-moralnih propisa u Bibliji.² Svi se egzegete slažu da je uvodna rečenica ključna za biblijsko razumijevanje Dekaloga: „Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva.” Sadrže je obje verzije Dekaloga u znak da sve ostale zapovijedi u njoj nalaze spasenjsko opravdanje (usp. Izl 20,2; Pnz 5, 6). Komentatori knjiga Izl i Pnz³, egzegete⁴ i propovjednici⁵ koji priređuju knjige u Dekalogu to danas posebno naglašuju, vjerojatno stoga što prije o tome nije postojala kod bibličara i propovjednika dovoljna svijest. To izlazi iz tzv. povijesnog vjerovanja koje su Izraelci recitali svaki dan kao svoju molitvu (Pnz 6, 4–9. 20–25). To povijesno vjerovanje postaje iznova važno kao orijentacija u naše doba pri traganju za kratkim formulama vjere.⁶ „Izbavljenje iz Egipta temeljni je spasenjski čin Božji koji prethodi svemu ostalom djelovanju Božjem. Budući da je Bog u prošlosti Izraela djelovao kao naklonjeni, izraelski narod biva zadužen da se u budućnosti ponaša na propisan način. Tako obdržavanje zapovijedi koje slijede nakon uvodne formule nije uvjet da bi Jahve bio milostiv, nego: budući da je Bog već postupio milosrdno, narod

2 Za povijest istraživanja Dekaloga usp. J. J. STAMM, „Dreissig Jahre Dekalogforschung”, *Theologische Rundschau* N. F. 27 (1961), 189–239; 281–305. J. J. STAMM, *Der Dekalog im Lichte der neueren Forschung*, Bern, 1962. J. J. STAMM–M. E. ANDREW, *The Ten Commandments in Recent Research*, London, 1967.

3 Komentari Izl i Pnz koji su mi bili dostupni u toku rada: J. BLENKINSOPP, „Deuteronomy”, *The Jerome Biblical Commentary*, London, 1970, 101–122. B. G. BOSCHI, *Esodo. Versione-Introduzione-Note*, Ed. Paoline, Roma, 1980. P. BUIS, *Le Deutéronome*, Beauchesne, Paris, 1969. B. S. CHILDS, *Exodus. A Commentary*, SCM, London, 1974. G. H. DAVIES, „Deuteronomy”, *Peake's Commentary on the Bible*, London, 1972, 269–288. J. E. HUESMAN, „Exodus”, *JBC*, London, 1970, 47–66. H. JUNKER, „Das Buch Deuteronomium”, *Echter Bibel I*, Echter Verlag, Würzburg, 1955, 445–549. M. LACANI, *Deuteronomio. Versione-Introduzione-Note*, Edizioni Paoline, Roma, 1969. S. LOERSCH, *Il Deuteronomio e le sue interpretazioni*, Paideia, Brescia, 1973 (njemački izvornik 1967). W. L. MORAN, „Deuteronomy”, *A New Catholic Commentary on Holy Scripture*, London, 1968, 223–276. M. NOTH, *Esodo. Traduzione e commento*; Paideia Brescia, 1977 (njemački izvornik 1968). A. PENNA, *Deuteronomio*, Marietti, Roma, 1976. G. VON RAD, *Das Fünfte Buch Mose – Deuteronomium*, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen, 1968. J. C. RYLAARSDAM–J. E. PARK, „The Book of Exodus. Introduction-Exposition-Exegesis”, *The Interpreter's Bible I*, Abingdon, Nashville, 1978, 833–1099. H. SCHNEIDER, „Das Buch Exodus”, *Echter Bibel I*, 163–266. D. M. G. STALKER, „Exodus”, *PCB*, London, 1972, 208–244. G. E. WRIGHT–H. H. SHIRES–P. PARKER, „The Book of Deuteronomy. Introduction-Exegesis-Exposition”, *The Interpreter's Bible 2*, 1953, 311–537. P. ZERFAFA, „Exodus”, *NCC*, London, 1969, 206–277.

4 Od egzegetskih djela o Dekalogu, osim Harrelsonove knjige (usp. bilj. 1), dostupna mi je bila i H. SCHÜNGEL-STRAUAMANN, *Der Dekalog – Gottes Gebote?*, KBW Stuttgart, 1973.

5 Od propovjedničkih i pastoralnih djela o Dekalogu dostupni su mi bili A. EXELER, *In Gottes Freiheit. Die Zehn Gebote*, Herder, 1983. H. NITSCHKE (izd); *Die Zehn Gebote. Predigten. Auslegungen. Erzählungen*, Gerd Mohn, Gütersloh, 1984. O. H. PESCH, *Die Zehn Gebote*, Matthias Grünewald, Mainz, 1976.

6 Usp G. BRAULIK, *Sage was du glaubst. Das Aelteste Credo der Bibel – Impulse in neuerer Zeit*, KBW, Stuttgart, 1979.

može uvidjeti i obdržavati njegove zapovijedi, to jest prihvatiti ih kao pametne, dobre i povoljne za zajedništvo te ih vršiti iz zahvalnosti.”⁷

Zapovijed o roditeljima postoji u zakonodavnim tekstovima SZ i izvan dviju verzija Dekaloga. Ona je mnogim egzegetama povod da pretpostavljaju izvjesnu zakonodavnu jezgru koja je potjecala od Mojsija, ali Dekalog u sadašnjem obliku (Izl 20 i Pnz 5) pretpostavlja agrarno-sedentamu civilizaciju onih kojima je naslovljen. Sadašnji je oblik nastao dopunama iz iskustva naroda, a Bog je svojim autoritetom to iskustvo potvrdio.

Zapovijed izvorno upućena odraslim muškarcima u Izraelu

Egzegete se pitaju zašto su zapovijed o suboti i ona o roditeljima jedine pozitivno formulirane u Dekalogu, dok su sve ostale negativno formulirane. Sav je Dekalog apodiktički zakon u smislu da nešto apsolutno zabranjuje i naređuje, za razliku od kazuističkih zakona koji donose odredbe za pojedine slučajeve. Sveto pismo ima još slučajeva gdje uz pozitivne propise stoje odmah i negativni.⁸ Kako su zapovijedi nekoliko stoljeća morale biti pamćene i tumačene o blagdanima ili u kućnim poukama, one su na početku morale biti formulirane kratko. Zato većina egzegeta drži da je u prvom stadiju tradicije i četvrta zapovijed bila formulirana negativno.

Trag negativne formulacije vidimo u Izl 21,17: „Tko prokune svoga oca ili svoju majku, neka se kazni smrću!” To stoji u građi tzv. Knjige saveza, koja je svakako starija od građe o Dekalogu u Izl 20, jer na sadašnjem mjestu Dekalog djeluje nevješto umetnut u sinajsku teofaniju. Stoga većina egzegeta drži da je prvotni oblik ove zapovijedi glasio: „Ne kuni oca i majku!”⁹ Pnz 27,16 proklinje onoga tko vrijeđa oca i majku, a Lev 20, 9 također traži smrtnu kaznu za one koji prokunu oca i majku. Što su ljudi u ono doba podrazumijevali pod vrijeđanjem ili proklinjanjem oca i majke? Kletve su na Bliskom istoku starog vremena bile ustajeni dio ugovora i sklapanja saveza. Tko se usudi prekršiti ugovor ili savez, neka ga snađe određeno zlo. Protuteža prokletstvima su blagoslovi. Stari su vjerovali u moć riječi koja sadrži ono što označuje, pa je samo izgovaranje kletve ili blagoslova uprisutnjivalo željeno zlo ili dobro. Židovi su dolazili u dodir sa svojim poganskim susjedima i mnoge svoje vjerske zásade obukli u kulturu svoga kraja. Tako Pnz 27, 15–26 donosi 12 kletvi za 12 teških prekršaja. Tu zbirku zabrana egzegete zovu sihemskim dekalogom, i one se odnose na tajne prestupe koji bi teško ugrožavali skladan život obitelji, sela i naroda.¹⁰

7 H. SCHÜNGEL–STRAUMANN, op. cit., 100–101.

8 Usp. Izl 34, 11–16; Lev 19, 14–15; Pnz 14,11–20.

9 Usp. W. HARRELSON, op. cit., 24–27; 41 i dr.; M. NOTH, *Deuteronomium*, 42. P. BUIS, op. cit., 115–117. Ipak, B. S. CHILDS, op. cit., 394–395 drži da su jednako stare pozitivne i negativne formulacije zakonodavnih tekstova SZ. Također R. ALBERTZ: „Hintergrund und Bedeutung des Elterngesetzes im Dekalog” ZAW 90 (1978), 348–374, osobito 353–354 drži da zabrana proklinjanja roditelja ne mora biti prvotni oblik ove zapovijedi.

10 Usp. M. NOTH, op. cit., 116–121. P. BUIS, op. cit., 367–372.

Jednaku kaznu, tj. smrtnu, predviđa Izl za djecu koja roditelje tuku i za one koja ih samo proklinju (20, 15. 17). Iz ovoga naslućujemo da je kletva smatrana škodljivom ili pripravom za tvorni napad na nemoćne roditelje od strane odrasle djece. Prokletstvo je uskraćivanje poštovanja, postupak prema osobi kao da ništa ne vrijedi i želja da bude maknuta ispred onoga koji proklinje. Takva odredba svakako pretpostavlja nemoćne roditelje i odrasle sinove. „To je proklinjanje ljubavi, samog života, zapravo proklinjanje samoga sebe. Kletva je teža od fizičkog nasilja prema roditeljima. Nepoštivanje oca i majke je napadanje izvora samog života. Kako netko može proklinjati vlastite roditelje a da ne bude uvučen u vrtlog razaranja vlastite djece? Prezir prema onima od kojih je netko ovisio sigurno će osjetiti oni koji ovise od roditelja što prezir iskazuju.”¹¹ Moguće je da ta zabrana proklinjanja roditelja dobiva svoju snagu i iz slikovitog prikazivanja Boga kao oca koji se brine za svoj narod.

Ako su sve ostale zapovijedi Dekaloga upućene prvenstveno odraslim Izraelcima, onda je to i četvrta. Ovoj zapovijedi prethodi propis o subotnjem poćinku koji se proteže na sve u pojedinom domaćinstvu, čak na robove i zaprežnu stoku. To bi mogao biti još jedan znak da je četvrta zapovijed prvenstveno bila namijenjena sinovima koji su od nemoćnih roditelja preuzeli upravu nad obiteljskim posjedom i obradom zemlje. Ljudska bića i zaprežna stoka trebaju odmor nakon mućnog tjednog rada i ne prestaju biti ono što jesu kad prestanu s radom. Tako ni ostarjeli roditelji ne gube svoje dostojanstvo kad zbog godina nisu više sposobni materijalno pridonositi svojoj obitelji. Muška djeca od kojih oni tada ovise ne smiju ih proklinjati, ne smiju ništa činiti ni željeti da takvi roditelji što prije prestanu biti teret onima u obitelji koji su sposobni privređivati. „Da je ova zapovijed bila upućena djeci, imala bi sasvim malu vrijednost. U starom Izraelu otac je potpuno posjedovao dijete tako da je čak mogao odlučivati hoće li ga ostaviti na životu ili usmrtiti. Posebno su djeca konkubina bila tretirana kao robovi. Međutim, kad imamo na umu da je ova zapovijed upućena odraslim muškarcima, ona dobiva svu svoju važnost. Smatralo se da blagoslov ili prokletstvo roditelja ima veliku moć, tako da je doslovno istinito da netko treba *poštivati* roditelje kako bi imao *dug život*. Ova zapovijed uz to znači iskazivanje časti sjedinama i mudrosti starih.”¹²

Ta najstarija formulacija četvrte zapovijedi pomaže da naslutimo povijesnu situaciju u kojoj je ona nastala i dugo prenošena. Obje verzije – Izl 20 i Pnz 5 – pretpostavljaju da Izraelci nisu više u pustinji, nego žive u stalnim naseljima, obrađuju zemlju, bave se voćarstvom i stoćarstvom. Egzegete koji su proućavali paralelne tekstove iz Mezopotamije, Kanaana i Egipta o odnosu odrasle djece i roditelja otkrili su dokumente o adopćiji koji djelomićno vlasništvo prenose na odrasle adoptirane sinove ili u kojima muž oporućno uvjetuje prenošenje imanja na sinove time da oni imaju poštivati njegovu ženu koja će ga nadživjeti. U tim profanim dokumentima naredba o poštivanju starih roditelja ili žene koja nadživ

11 W. HARRELSON, op. cit., 97.

12 H. H. SHIRES-P. PARKER, „Deuteronomy. Exposition”, *The Interpreter's Bible* 2, 367.

muža odnosi se prvenstveno na najstarijeg sina koji preuzima imanje te obuhvaća uzdržavanje, dolično ophođenje i pristojan ukop.¹³ Tokom povijesti pokazalo se u Izraelu da sama zabrana proklinjanja nemoćnih roditelja nije dovoljna za mirnu smjenu generacija u društvu, jer je to zapravo glavni cilj četvrte zapovijedi.¹⁴

Da ti dobro bude na zemlji koji ti Bog daje

U Izraelu starog vremena nisu mladi parovi selili od roditelja i odmah osnivali svoj dom. Bilo je lakše živjeti u velikoj zadrugi od poljoprivrede i stočarstva nego usitnjavati posjede. Te zadruge su bile savez odraslih sinova te njihovih žena i djece pod vodstvom starog oca kao poglavara zadruge. Kad je otac postao nesposoban za vođenje obiteljskog posjeda i raspoređivanje posla, morao je upravu predavati najstarijem sinu. Tada je nastajala mogućnost i opasnost nedoličnog postupanja prema strogom roditelju, koji je postao ovisan o onima koje je nekoć krotio. Tokom povijesti negativna formulacija zapovijedi o roditeljima promijenjena je u pozitivnu i ta je preobrazba znatno proširila smisao Božje odredbe o djeci i roditeljima.¹⁵

Na kratku pozitivnu formulaciju nailazimo u Zakonu svetosti: „Svoje se majke i svoga oca svaki bojte” (Lev 19,3). Egzegete smatraju da su Zakon svetosti u Lev 17–26 formulirali jeruzalemski svećenici prije pada Jeruzalema pod Babiloniju god 586. Poglavlje 19 sadrži odredbe o svagdanjem životu koje podsjećaju na Dekalog.¹⁶ Upadno je ovdje stavljanje majke ispred oca! To se ne nalazi nigdje u sličnim tekstovima drugih naroda starog vremena. M. Noth naslućuje iza tog redoslijeda vrijeme sužanjstva u kojem je židovska obitelj doživljavala teške poremećaje. „Postavljanje ove zapovijedi na početku cijelog niza je značajno. Obiteljski je život, više od bilo čega drugog, bio rastrgan babilonskim deportacijama (usp. Tuž 4, 2–4.10; 5,2–3) a trebalo ga je održati. Možda je značajno i spominjanje majke prije oca. Zakon svetosti pokazuje posebnu brigu za majku (usp. 20,19; 21, 2 gdje uz ovaj tekst imamo jedina mjesta Starog zavjeta s redoslijedom najprije majka pa otac). Kako je područje majke bitno bio dom, raspad obitelji

13 Akadske tekstove donosi R. ALBERTZ, art. cit., 356–364. Dio ugaritskog teksta iz 14. st. pr. Kr. o 12 sinovskih dužnosti prema roditeljima donosi W. SCHOTTROFF, „Exodus 20,12” u knjizi H. NITSCHKE, *Die Zehn Gebote*, 45. On ovdje donosi i babilonsku poslovicu: „Tko ne poštuje ostarjelog oca, brzo propada.” Glava 125 egipatske *Knjige mrtvih* sadrži ispovijest pokojnika koji pred bogovima nakon smrti ističe svoju neporočnost u što se tokom zemaljskog života. Za svih deset zapovijedi Dekaloga postoje slični egipatski tekstovi u tom poglavlju uz veliku dogmatsku razliku da se Egipćanin osjećao odgovoran za svoje ponašanje mnoštvu bogova a Izraelac samo Jahvi. Iako se u ovoj glavi ne spominju izričito dužnosti prema roditeljima, ipak u njoj nalazimo ovaj tekst: „Činih što ljudi kažu i što se tokom života sviđa. Bogove odobrostivljah onim što žele. Gladnima udjeljivah kruha, žednima vode, nagima odjeću, skelu onomu tko bez nje bi” – prijevod M. Višića u djelu *Knjiga mrtvih. Velika egipatska knjiga mrtvih*, Beograd, 21982, 72.

14 Usp. A. EXELER, *In Gottes Freiheit Leben. Die Zehn Gebote*, 123–124.

15 Usp. M. NOTH, *Das Fünfte Buch Mose – Deuteronomium*, 42.

16 Usp. M. NOTH, *Das Dritte Buch Mose – Leviticus*, Göttingen, 1966, 119–120. R. J. FALEY, „Leviticus”, JBC, 78–79.

posebno bi doveo u pitanje njezin položaj (usp. Mal 2, 14–16).¹⁷ U kriznim situacijama obitelji majka čuva sve na okupu i povoljno utječe na ostale članove obiteljske zajednice.

Za „bojte se” stoji u hebrejskom tekstu *thîr’au*, što je kal futur 2. 1. pl. od *jar’a*. Futur u biblijskom hebrejskom često ima značenje dužnosti ili zapovijedi, pa su naši prevodioci to s pravom preveli imperativom.¹⁸ Glagol izražava strah u smislu poštovanja i doličnog postupanja. Tako se nakon ustoličenja Jošua na Mojsijeva nasljednika Izraelci boje svoga novog vođe (Jš 4, 14). Narod se boji Jahve i njegova proroka Samuela (1 Kr 12, 18). Pobožan Izraelac boji se zapovijedi (Izr 13, 13 – TM!) i Jahvina svetišta (Lev 19,30 i 26,2 – TM). U posljednja tri spomenuta teksta glagol *jar’a* preveden je na hrvatski s „poštivati”, što izvrsno pokazuje o kakvoj je vrsti straha riječ. Istim glagolom SZ zove Izraelce da se boje Jahve, a to iz konteksta znači da izbjegavaju grijehe, da Bogu iskazuju dužno štovanje, da vrše njegove odredbe. Imenicom *jir’ah* označuje SZ religiozni strah koji je odanost stvorenja Bogu Stvoritelju i Savezniku. U tom strahu uključena je vjernost, odanost i ljubav.¹⁹ SZ uopće nema izraza za pojam pobožnosti. On to izriče pojmom straha Božjega.

U Dekalogu Izl 20 i Pnz 5 zapovijed o suboti prethodi zapovijedi o roditeljima, ali u Lev 19,3 ona se nadovezuje na zapovijed o roditeljima, jer cjeloviti r. 3 glasi: „Svoje se majke i svoga oca svaki bojte! Subote moje držite! Ja sam Jahve, Bog vaš!” Religioznost je uključena i u strahu pred roditeljima. Ako je ta formulacija konačno redigirana u sužanjstvu na temelju iskustva rasprišenosti, ona pretpostavlja kućni vjerski odgoj u tuđini. Nacionalni i vjerski identitet Židova u babilonskom sužanjstvu sačuvale su obitelji koje su svoje članove odgajale u vjeri djedova. Subotnji počinak u takvim prilikama nije uvijek mogao biti počinak od rada, ali je trebao biti dan posvećen molitvi i vjerskom produbljenju u krugu obitelji. U tom smislu moglo bi se govoriti o roditeljima kao zamjenicima Božjim koji imaju pravo i dužnost svojoj djeci biti navjestitelji riječi Božje i odgovitelji vjere; oni uključuju svoju djecu u saveznički narod Božji.²⁰ Da li su roditelji zamjenici Boga, vidjet ćemo na primjeru i nauku Isusa. Prije nego pristupimo egzegezi četvrte zapovijedi u dva službena teksta, pogledajmo te dvije verzije:

„Poštuj oca svoga i majku svoju,
da imadneš dug život
na zemlji koju ti dá Jahve, Bog tvoj” (Izl 20, 12).

17 J. R. PORTER, *Leviticus*, University Press, Cambridge, 1976, 153.

18 Usp. P. JOÜON, *Grammaire de l’hébreu biblique*, Roma, 1965, 305–306.

19 Usp. F. ZORELL, *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*, Roma, 1968, 326–327. P. AUVRAY–P. GRELOT, „Strah Božji”, RBT, 1271–1274.

20 Tako tumači četvrtu zapovijed H. KREMERS, „Die Stellung des Elterngebotes im Dekalog (eine Voruntersuchung zum Problem Elterngebot und Elternrecht)”, *Evangelische Theologie* 21 (1961), 145–161. J. GAMBERONI, „Das Elterngebot im Alten Testament”, *Biblische Zeitschrift* N. F. 8 (1964), 161–190 više naglašava roditeljsku vlast i poslušnost djece. Nijedan, na žalost, ne uvažava dovoljno Isusov primjer i novozavjetni sadržaj četvrte zapovijedi.

„Poštuj oca svoga i majku svoju,
kako ti je Jahve, Bog tvoj, zapovjedio,
da dugo živiš i dobro ti bude
na zemlji koju ti Jahve, Bog tvoj, daje” (Pnz 5, 16).

Obje verzije donose na početku pozitivnu rečenicu koja je stariji dio formulacije. Zatim slijedi namjerna rečenica s veznikom *lema an* koja obrazlaže prvu rečenicu i sadrži obećanje vršiteljima ove zapovijedi. Verzija u Izl je starija, jer deuteronomistička ima dva dodatka koji su znak kasnije dorade.²¹ Prva verzija spada u elohističku tradiciju sa svećeničkom redakcijom i odražava život u obećanoj zemlji. Druga verzija spada u deuteronomističku tradiciju i redakciju te daje naslutiti da naslovnici više ne žive u obećanoj zemlji i nastoji Dekalog učiniti sadržajnim za svaku životnu situaciju.

Za „poštuj” stoji u hebrejskom *kabbed*, što je imperativ piela od *kabad* i znači „biti težak, biti moćan, biti stabilan”. Od istog korijena dolazi imenica *kabod* kojom se izriče Božja stabilnost i vrhovništvo a doslovno se obično prevodi sa „slava”. Značajno je da istim glagolom i imenicom SZ traži poštovanje prema roditeljima i prema Bogu. To je u jednom dahu rečeno u Mal 1, 6:

„Sin časti (*jekabbed*) oca, a sluga gospodara.
Ali, ako sam ja otac,
gdje je čast moja (*kebôdaj*)?
Ako sam gospodar, gdje je strah od mene?”

Piel glagola *kabad* znači „častiti, slaviti, s poštovanjem se prema nekome ponašati, nešto svetim držati”. Egzegete ističu da je imperativ piela u četvrtoj zapovijedi deklarativno-estimativan: „poštuj” znači – smatraj ih i priznaj teškima, priznaj im njihovu ulogu i mjesto u obiteljskoj i društvenoj zajednici.²² Zato je poštovanje više od slušanja: to je uvažavanje i povjerenje, odanost i prihvaćanje. To je religiozno poštovanje koje nadilazi građanski bonton i međuovisnost u obitelji. Psalmista kaže da u Božjem šatoru smiju prebivati oni koji poštuju sve što se Boga boje (Ps 15, 4) te da sam Bog spašava i proslavljuje (*kabad*) one koji ga ljube (Ps 91, 14–15).

„Poštuj” ima još jedno važno značenje. Knjiga brojeva donosi zgodu o moapskom kralju Balaku koji je, iz straha pred Židovima na putu iz Egipta u Palestinu, pozvao proroka Bileama da ih učara i tako spriječi njihov prolaz kroz njegovu malu i slabu državu. Bileam nije pristao iako mu je Balak poručio: „Bogato ću te nagraditi i učinit ću sve što mi kažeš” (Br 22,17). Za „nagraditi” stoji u hebrejskom tekstu infinitiv i futur piela od *kabad*, što bi doslovno trebalo prevesti: „Zaista ću te počastiti.” Međutim, iz konteksta je jasno da će mu dati bogate darove. Čast

21 Usp. H. SCHÜNGEL–STRAUMANN, op. cit., 26–29. G. E. WRIGHT, „Exodus. Exegesis”, *The Interpreter's Bible* 2, 367. W. HARRELSON, op. cit., 159.

22 Usp. R. ALBERTZ, art. cit., 354.

je ovdje nešto materijalno dragocjeno. Među savjetima za sticanje životne mudrosti stoji također: „Časti (*kabbed*) Jahvu svojim blagom i prvinama svega svojeg pri-rasta“ (Izr 3, 9). Za „časti“ stoji isti imperativ piela kao u četvrtoj zapovijedi. Ovdje „častiti“ znači prikazivati žrtvu od plodova uroda i prirasta u stoci. Zato egzegete poštivanje roditelja razumijevaju prvenstveno kao izdržavanje nemoćnih u domaćinstvu od strane onih koji su sposobni za rad. Dakako, ne samo materijalno izdržavanje nego i poštovanje koje ide dalje od toga: služenje, pomaganje, dvo-renje.

Iz tog dvostrukog poimanja poštovanja (materijalno uzdržavanje i ljubav) valja gledati sapijencijalne tekstove o poštivanju starih koji mladima prenose svoje ži-votno iskustvo. U tom se posebno ističe Sir 3, 1–16, gdje mudrac ističe životnu vrijednost roditeljskog blagoslova i zaklinje odraslu djecu da strpljivo podnose senilne roditelje. Autor Mudrih izreka kaže: „Sijede su kose prekrasna kruna, nalaze se na putu pravednosti“ (Izr 16, 31). U ono doba nije bilo škola, pa su kućnim odgojem mladi stjecali znanje i vještine nužne za život. Starost je zato bila u cijeni kao doba zrelih godina, i od mladih se tražilo da stare poštuju „riječju i djelom“ (Sir 3, 8).

Nakon imperativa o poštivanju u deuteronomističkoj verziji četvrte zapovijedi stoji umetak: „... kako ti je Jahve, Bog tvoj, zapovjedio“. To je na liniji deuterono-mističke teologije Saveza, jer Bog saveznik štiti narod uz uvjet da Izraelci vrše obaveze prihvaćenog Saveza. Svaka generacija doživljava Savez kao nešto sadašnje i vlastito.²³ Taj dodatak deuteronomisti su stavili i uz zapovijed o subotnjem po-činku (Pnz 5, 12) što pokazuje da im je posebno stalo do vršenja ovih dviju za-povijedi radi dobra cijele izraelske zajednice. Deuteronomisti su nacionalne kata-strofe (asirsko i babilonsko sužanjstvo) protumačili kao pripuštenje Božje zbog kršenja Saveza te proročki obećavali da će narod preživjeti ako iskreno počne vršiti obaveze Saveza.

Naši katekizmi ne prenose doslovno dio četvrte zapovijedi o blagostanju u zemlji obećanja: „... da dugo živiš i dobro ti bude na zemlji koju ti Jahve, Bog tvoj daje“. U hebrejskom ovdje stoji hifilski futur glagola *arak*, pa bi trebalo do-slovno prevesti: „... da se produže tvoji dani“. Ključni pojam ovog dijela izreke je *haadamah ašer Jahveh Elohêka nothen leka* – obrađiva zemlja koju ti daje Jahve, Bog tvoj. Takvom formulacijom sveti su pisci htjeli pokazati da je život Božji dar, a kako vjera u osobnu besmrtnost nakon fizičke smrti nije bila iskristalizirana u vrijeme monarhije i sužanjstva, dug život na zemlji smatran je posebnim znakom Božjeg blagoslova. Ovdje ipak nije riječ o individualnom životu, nego o uklop-ljenosti u zajednicu Izraela kojoj Bog jamči mir i blagostanje. Motiv o dugu i nîmu životu čest je u deuteronomističkoj tradiciji. Na kraju govora u koji su uključene zapovijedi Mojsije ponovno naglašava: „Slijedite potpuno put koji vam je Jahve, Bog vaš, označio, da tako uzmognete živjeti, imati sreću i dug život

²³ Za opće oznake deuteronomističke predaje u Petoknjižju usp. W. J. HARRINGTON, *Uvod u Stari zavjet*, KS, Zagreb, 1977, 141–143. C. TOMIĆ, *Poruka spasenja Svetog pisma Starog zavjeta*, Konventualci, Zagreb, 1983, 49–51. H. CAZELLES, *Uvod u Sveto pismo Stare zaveze*, Mohorjeva družba Celje, 1979, 170–176.

u zemlji koju ćete zaposjesti” (Pnz 5, 33). Dug život u obećanoj zemlji ideal je pustinjске generacije Izraelaca koji su doživjele generacije useljenih i zahvalno proživljavale kao Jahvin dar (usp. druge tekstove Pnz o dugu životu – 4, 40; 6, 2; 11, 9; 17, 20; 22, 7; 30, 20).

Prema Dekalogu u Izl vanjski i primjetljivi znak darovanog spasenja jest život u Kanaanu. To se spominje u r. 2, na početku Dekaloga, zatim u r. 12, koji kao zapovijed o roditeljima sačinjava literarnu sredinu, te u r. 17, na kraju, koji zabranjuje gramziti za kućom bližnjega. Za razliku od robovanja u Egiptu, gdje Izraelci nisu mogli poželjeti dug život, u zemlji slobode oni se raduju životu i žele što duže živjeti. Zato egzegete pretpostavljaju da je četvrta zapovijed u Izl 20, 12 formulirana u vrijeme življenja u Kanaanu i povijesno se odnosila na slobodne Izraelce koji su zemljoposjednici, žive slobodno među slobodnim sunarodnjacima, imaju posjed i u tome doživljavaju Božju brigu.²⁴ Pri tome valja imati na umu značenje riječi *adamah*. Dok je *erec* zemlja u smislu domovine i državnog područja, *adamah* je zemlja u smislu obradivih polja. Iako je deuteronomistička verzija redigirana u sužanjstvu, u njoj ipak stoji *adamah*, pomalo sa slutnjom da u svakoj zemlji vjernicima može biti dobro ako vrše volju Božju izraženu u zapovijedima Božjim.

Lev 25,23 donosi zabranu potpunog otuđenja zemlje koju netko posjeduje: „Zemlja se ne smije prodati potpuno, jer zemlja pripada meni, dok ste vi samo stranci i gosti kod mene.” Na toj liniji i deseta zapovijed zabranjuje poželjeti susjedov posjed, jer mu je to Bog dodijelio. Udio na zemlji obećanja nagrada je za savezničku vjernost Jahvi i vršenje svih zapovijedi, ne samo četvrte. Miran život u toj zemlji znak je pripadnosti Jahvinoj zajednici.

Prijedlog *al* znači „na, iznad, u”. Septuaginta ga je prevela s *epi*. Hebrejski tekst ima particip prezenta *nothen*, bez pomoćnog glagola. Zato bi trebalo doslovno prevesti „...da dugo živiš na zemlji koju ti je dajući Gospodin, Bog tvoj”. U času kad je to obećano, radilo se o budućnosti, ali Septuaginta prevodi prezentom *didosi*. Vjerojatno u znak vjere da svaki posjed i materijalno blagostanje ovisi o Bogu: gdje god vjernik živio i što god posjedovao, zna da u svakom trenutku svoga života ovisi o Bogu.

Deuteronomisti su umetnuli između „da dugo živiš” i „u zemlji koju ti Bog daje” dodatak koji ovu zapovijed univerzalizira: „... i da ti dobro bude”. Obećanje o dugu životu odvojeno je od posjeda u obećanoj zemlji: „Razlog ovom malom triku je jasan: izgubljena je *adamah*, zemlja obećanja. Židovi žive u sužanjstvu, u sasvim drugačijoj zemlji. Deuteronomistička verzija iznosi, dakle, mjesto jednog sadašnjeg spasenjskog dobra dva buduća spasenjska dobra: dug život i dobrobit na zemlji. Ta dobra spasenja ostaju samo onome tko se pokorava Zakonu, a kako se roditelji za to trebaju brinuti, u deuteronomističkoj verziji povezano je sasvim logično to obećanje sa zapovijedi o poštivanju roditelja. I ovdje vrijedi obećanje, ovaj put kao buduće, za cijeli Dekalog, ali su pri tome odlučni otac i majka kao nosioci tradicije.”²⁵ Iz takve formulacije izlazi dužnost i pravo roditelja da djecu

24 Usp. H. SCHÜNGEL–STRAUMANN, op. cit., 101–102.

25 H. SCHÜNGEL–STRAUMANN, op. cit., 72.

odgoje u vjeri te da im odgovaraju na pitanja (usp. Pnz 6, 20; 32, 7; Job 8, 8; Jš 4, 21 i dr.).

Deuteronomistička verzija pokazuje znakove univerzalizacije, jer je Dekalog putokaz za snošljiv i smislen ljudski život u bilo kojoj zemlji. Neke odredbe Pnz pokazuju iskustvo življenja po Božjem zakonu među sugrađanima drugih vjera. Tako Pnz traži momentalnu isplatu nadnice sunarodnjacima i došljacima (24,14), zabranjuje zakidanje došljaka i sirota (24, 17–18). Ljubav prema bližnjemu proteže na pridošlice i strance, podsjećajući da su i Izraelci bili pridošlice u Egiptu (10,19; usp. Lev 19, 33–34). Traži da se o blagdanu Sedmica proveseli sva obitelji te omogućiti prisutnim strancima radost nove ljetine (16, 11–14). Za deuteronomiste je Dekalog niz pametnih i provodivih propisa koji omogućuju sreden život u obitelji i široj društvenoj zajednici. Od vršenja Božjeg zakona deuteronomisti očekuju da će upravo Židovi koji žive izvan domovine kod poganskih sugrađana pobuditi divljenje: „Samo je jedan narod mudar i pametan, a to je ovaj veliki narod” (4, 6).

Deuteronomistička verzija Dekaloga, i posebno četvrte zapovijedi, pokazuje sposobnost prilagođivanja novoj situaciji. Božja je riječ bila upućena određenoj povijesnoj generaciji, ali može novu generaciju koja živi u drugim prilikama nadahnuti na kreativno razmišljanje i djelovanje. To nas dovodi na Isusov stav i novozavjetnu interpretaciju četvrte zapovijedi.

Isus svojim postupcima i riječima reinterpreтира četvrtu zapovijed

Jedini Luka u zgodama djetinjstva Isusova bilježi i onu o dvanaestgodišnjem Isusu u hramu (Lk 2, 41–52). Sjećamo se kako je Isus, kada su ga Marija i Josip našli među rabinima i slušateljima hramske blagdanske škole, rekao: „Zašto ste me tražili? Niste li znali da mi je biti u onome što je Oca mojega?” (Lk 2, 49). *Ta tou Patros mou*, nije kuća Očeva kako je bio preveo Rupčić 1967. i od njega preuzela Biblija u izdanju Stvarnosti, Zagreb, 1968, nego plan Očev, stvari i ozračje Očevo. Rupčićev prijevod iz 1983. ima: „Zar niste znali da ja moram biti u onome što pripada Ocu mome?” Zgoda završava napomenom da se Isus ipak vratio u Nazaret te bio poslušan roditeljima, a da je Marija razmišljala o njegovim riječima. Luka je ovom zgodom htio istaknuti da je Isus vrlo rano ranije od svojih vršnjaka, posto svjestan svoga mesijanskog zvanja. Već je tada počeo pokazivati da njegova majka dolazi iza Očeva plana, da želi i planovi roditelja o njemu ne moraju biti istovjetni s njegovim vlastitim razumijevanjem svoga zvanja i poslanja.²⁶ Ta zgoda najavljuje delikatan i obazriv stav odraslog Isusa prema roditeljima.

26 A. AUGUSTINOVIĆ, *Povijest Isusova I*, TEBIS, Sarajevo 1984, 47 kaže: „Postoji kontrast u njegovim odnosima s ovim Ocem i roditeljima Josipom i Marijom. Isus je svjestan da na poseban način pripada svom Ocu. Posjeduje tu svijest već kao dječak. Kao da bi se htjelo reći, da je posjeduje oduvijek, da ona nije nešto stečeno; tu se sastoji sva tajna njegove osobe. A pripadati Ocu na apsolutan način može nekada značiti bol za sve ljudske odnose; Božji interes prevladava nad svim.” Usp. M. ZOVKIĆ, „Dječak Isus u hramu (Lk 2, 43–52)”, *Vrelo života* 5 (1979), 271–278. J. A. FITZMYER, *The Gospel According to Luke I–IX*, New York, 1981, 434–448. O. DA SPINETOLI, *Luca*, Citadella editrice, Assisi, 1982, 127–133.

Sinoptici donose zgodu u ranom stadiju Isusova mesijanskog djelovanja, kako su majka i „braća” tražili Isusa. On je zaokružio pogledom sve koji su s vjerom i pažnjom slušali njegovo izlaganje te uskliknuo: „Evo majke moje, evo braće moje! Tko god vrši volju Božju, on mi je brat i sestra i majka” (Mk 3, 34; usp. Mt 12, 50; Lk 8, 21). Kad to govori, Isus je već počeo sabirati grupu učenika kojima izlaže volju Očevu kao vrhovni zakon života. On je prvi bez ikakve rezerve poslušan Ocu i odgaja ljude za prepoznavanje i vršenje volje Očeve. Između njega i učenika nastaje obiteljska povezanost koja je njemu važnija od krvne povezanosti s majkom i rođacima. Marko bilježi kako su „njegovi” došli da ga odvedu kući jer se govorilo da je Isus izvan sebe (Mk 3,21). Matej i Luka to ispuštaju, jer se ne bi uklapalo u njihovu viziju Isusa. Takvim načinom djelovanja Isus je svojim krvnim rođacima na početku morao biti neshvatljiv, pa su ga htjeli ušutkati i zatvoriti u svoje selo, da ih više „ne sramoti”. On se nije dao ušutkati.

Ipak, iz same te zgrade ne smijemo zaključivati kakav je bio stav povijesnog Isusa prema vlastitoj majci. Luka bilježi kako je neka žena bila zanešena njegovim riječima i djelima, te proglasila sretnom majku koja ga je rodila i odgojila. On je uzvratio: „Još blaženiji oni koji slušaju riječ Božju i čuvaju je” (Lk 8, 27–28). To je vrhunska pohvala vlastitoj majci. Njezina veličina nije tek u tome što je Isusa rodila i odgojila, nego što mu je bila primjer slušanja i vršenja riječi Božje. On ujedno svoje sljedbenike izjednačuje sa svojom majkom, ukoliko to isto čine. „Nepoznata žena pokazuje da je Isus, unatoč ogлуšenju službenih voda, naišao na odaziv jednostavnog puka. Isusova je reakcija tim čudnija. On ne poriče ono što žena iznosi, nego je ispravlja otklanjajući pažnju od pohvale svojoj osobi, te time uključuje vrlo veliko poštovanje prema svojoj majci, i skreće pažnju na riječ Božju. Moguće da je Isus kao ‘uljudan orijentalac’ na ‘kompliment’ žene htio odgovoriti ‘protukomplimentom’, jer je i ona jedna od onih koji u Isusovu propovijedanju prihvaćaju riječ Božju. Ipak se ispod površine ovoga krije središnji događaj naviještanja spasenja: u Isusu se susrećemo s Božjim pozivom (Anruf). Pravo blaženstvo postižemo kad se podlažemo. Prividna antiteza između Isusove majke i slušanja riječi iščezava čim uvidimo da je i ona vjerna i poslušna službenica Gospodnja (usp. Lk 1, 38.48; 2, 19.51; 8,15). Ova izreka podsjeća na kratku zgodu s Isusovim rođacima (Lk 8, 19–21), koja ipak upozorava na novo razumijevanje zajednice, za razliku od kristološke korekture o kojoj je ovdje riječ:”²⁷ Luka je u ovoj zgodu mogao poučiti Isusove krvne rođake u prvoj zajednici da ih sama rođачka povezanost s Isusom ne čini bližima Bogu te na primjeru Marije pokazati da je bitna vjernost Božjem planu.”²⁸

Sinoptici su pribilježili da je Isus dva puta u toku ministertva izravno naveo četvrtu zapovijed. Prvi puta u okviru polemike s farizejima, koji ljudsku predaju smatraju važnijom od Božje zapovijedi:

27 J. ERNSI, *Das Evangelium nach Lukas*, Pustet, Regensburg, 1977, 377–378.

28 Usp. O. DA SPINETOLI, op. cit., 405–406.

„Mojsije, doista, reče: Poštuj oca svoga i majku svoju.

I: Tko prokune oca ili majku, smrću neka se kazni.

A vi velite: 'Rekne li tko ocu ili majci: Pomoć koja te od mene ide, neka bude 'korban', to jest sveti dar' takvome više ne dopuštate ništa učiniti za oca ili majku. Tako dokidate riječ Božju svojom predajom koju sami sebi predadoste" (Mk 7,10–13; usp. Mt 15. 4–6; Lk ne donosi ovaj logion).

Ovdje je očito da Isus citira skraćeni pozitivni oblik četvrte zapovijedi te da pod poštivanjem roditelja misli izdržavanje nemoćnih od strane odrasle djece, a pod prokletstvom roditelja misli na uskraćivanje najnužnijih sredstava za život. Kritizira uz to formalističku pobožnost farizeja koji polažu nerazborite zavjete u čast Bogu i obdržavaju ih na štetu vlastitih ukućana. Ljudsku tradiciju o korbanu kao zavjetnom daru smatraju važnijom od Božje zapovijedi o roditeljima. Isus je autoritativno tumačio Toru pokazujući što je u njoj bitno a što sporedno. Zapovijed o poštivanju roditelja, u smislu uzdržavanja i dvorenja, spada među bitne.

Druga zgoda u kojoj je Isus citirao četvrtu zapovijed jest o bogatom čovjeku koji Isusa naziva dobrim učiteljem i traži smjernice za život vječni (Mk 10,17–22; Mt 19. 16–22; Lk 18. 18–23). Isus mu navodi zapovijedi ovim redoslijedom: petu, šestu, sedmu, osmu i četvrtu (Mk–Mt). Čovjek govori da je sve to vršio od mladosti. Na to mu Isus predlaže da sve razdijeli siromasima i pridruži se njemu dijeleći s njime materijalnu nesigurnost u znak potpunog oslanjanja na Boga. Čovjek odlazi, jer je bio bogat, a Isus izjavljuje da je bogatstvo često velika zapreka za ulazak u kraljevstvo, koje on naviješta i uprisutnjuje. Karakteristično je da Isus prema Marku govori kako će bogataši *teško ući* u kraljevstvo (Mk 10,23), a prema Luki kako *teško ulaze* (Lk 18. 24). Naši prevodioci omogućuju uvidaj razlike između Markova futura *eiseleusontai* i Lukina prezenta *eisporeuontai*. Prema Luki kraljevstvo je prisutno u Isusu, pa ulazak u zajedništvo s njime znači zadobivanje spasenja.²⁹ Isus time s jedne strane potvrđuje starozavjetne zapovijedi Božje, a s druge ih podlaže zajedništvu sa sobom. Među te zapovijedi spada i ona o roditeljima.

Matej i Luka donose zgodu o nekom simpatizeru Isusovu koji je bio spreman poći za njim ali je zatražio odgodu kako bi sahranio oca (Mt 8. 21–22; Lk 9. 59–60). Isus odgovara: „Hajde za mnom i pusti neka mrtvi pokapaju svoje mrtve!“ U cjelovito izvršavanje četvrte zapovijedi spadao je i doličan ukop roditelja. U Isusovu odgovoru „mrtvi“ su oni koji u njega ne vjeruju. Ovakvo podređivanje sinovske dužnosti potrebi pridruženja Isusu i naviještanja kraljevstva Božjeg (usp. Lk 9. 60: „.... a ti idi i navješćuj kraljevstvo Božje!“) moralo je djelovati strahovito sablažnjivo među tradicionalno religioznim Židovima Palestine: „Isusova izreka ne osporava u načelu valjanost ukopnih obreda koji su bili dugački i komplicirani. Samo ističe da su Isusova prisutnost i poziv hitniji od samih pogrebnih obaveza.“³⁰

²⁹ U sj. D. P. SECCOMBE, *Possessions and the Poor in Luke–Acts*, A. Fuchs, Linz, 1982. 124.

³⁰ P. BONNARD, *L'Évangile selon Saint Matthieu*, Neuchâtel, 1970, 119.

U Isusovoj reinterpretaciji četvrte zapovijedi svakako je najzagonetnija izreka: „Dode li tko k meni, a ne mrzi svoga oca i majku, ženu i djecu, braću i sestre, pa i sam svoj život, ne može biti moj učenik! I tko ne nosi svoga križa i ne ide za mnom, ne može biti moj učenik!” (Lk 14, 26–27). Tu izreku donose samo Luka i Matej. Matejeva je verzija znatno ublažena: „Tko ljubi oca ili majku više nego mene, nije mene dostojan. Tko ljubi sina ili kćer više nego mene, nije mene dostojan. Tko ne uzme svoga križa i ne pade za mnom, nije mene dostojan. Tko nađe život svoj, izgubit će ga, a tko izgubi život svoj poradi mene, naći će ga” (Mt 10, 37–39). Što je Isus time htio reći?

Matejeva verzija za „ljubiti” ima *filein*, ne *agapan*. *Filein* označuje afektivnu privrženost, osjećajno prijateljstvo i odanost, a *agapan* zrelu ljubav koja je spremna na žrtve. Isus je, kad to govori, svjestan da njegov način izlaganja riječi Božje i postupanja prema grešnicima sve više izaziva bijes farizeja i vjerskih poglavara. Znao je da ne smije odustati, jer bi to bilo odustajanje od volje Očeve. Zato je uvidio da ga čeka nasilna smrt. Svojim sljedbenicima govori da ne smiju do te mjere biti čuvstveno privezani uz roditelje da ne bi mogli ići s njime i za njim. Nije, dakle, riječ o nekom stanju ljubavi ili nemara, nego o hodanju s Kristom i za Kristom.³¹

Lukina naoko gruba formulacija pretpostavlja njegovu teologiju hoda za Isusom koji odlučno putuje u Jeruzalem da tamo izvrši svoje životno poslanje (Lk 9, 31.51–56). Prema Luki učenici osobnim pristajanjem uz učitelja dobivaju spasenje. Zato je potrebno da ga ustrajno slijede te mu budu odani. Nije riječ o odricanju radi odricanja, nego o žrtvama radi pristajanja uz Isusa. Vlastiti ukućani i rođaci predbacuju mu da ne mari više za njih te da ide u Jeruzalem, gdje će biti potpuno izgubljen za njih. Ponaša se kao da mrzi svoju majku, „braću i sestre”. Taj prigovor on nije uvažio, jer mu je poslanje bilo važnije od očekivanja ukućana. Stoga egzegete smatraju da je Lukin izraz *misei* (mrzi) autentičan: zaista prenosi ono što je Isus kazao. Međutim, u Izr 13, 24 stoji: „Tko šteti šibu, mrzi na sina svog, a tko ga ljubi, na vrijeme ga opominje!” Pod pojmom mržnje ovdje se misli izostavljanje konkretnih pothvata koji, iako bolni, dječaku u razvoju koriste na dug rok. Ljubav i mržnja nisu psihička stanja naklonjenosti ili odbojnosti, nego konkretne akcije prema konkretnim osobama. Kao što je Isus na putu u Jeruzalem svojim ukućanima izgledao kao da ih mrzi, tako i njegovi sljedbenici ne smiju dopustiti da ih privezanost uz obitelj spriječi u hodu za Isusom u konkretnom vršenju volje Božje.³²

Na ovakav način treba razumijevati Isusovu proročku izreku: „Došao sam rastaviti čovjeka od oca njegova i kćer od majke njezine, i snahu od svekrve njezine; i neprijatelji će čovjeku biti ukućani njegovi” (Mt 10, 35–36; usp. Lk 12, 53). Isus se poslužio Mihejevom tužaljkom nad Jeruzalemom u vrijeme kralja Ezekije (716–687 pr. Kr). Prorok je tada predbacivao svojim sunarodnjacima da „sin svoga oca zlostavlja, kćerka na majku ustaje, snaha na svoju svekrvu, svakome je

31 Usp. komentar Mt 10, 37–39 u: P. BONNARD, op. cit., 155–158.

32 Ovakvu egzegezu Lk 14, 26–27 preuzima od D. P. SECCOMBE, op. cit., 100–134.

dušmanin njegov ukućanin" (Mih 7, 6). Isus je već u toku svoga ministertva doživio da su pojedini članovi iste obitelji pozitivno odgovarali na njegov pokret a drugi mu se žestoko suprotstavljali. Pogotovu će tako biti iza njegove smrti i uskrsnuća, kad njegov pokret pređe granice Palestine. Matej i Luka zapisali su tu Isusovu izreku nakon doživljenog iskustva progona. Vlastiti ukućani optuživali su svoje najbliže da su kršćani. Isus je bio svjestan te podjele u obitelji zbog vjere, ali nije odustao od pozivanja. Iz te izreke izlazi da se odrasli vjernici smiju i trebaju usprotiviti roditeljima kad im oni priječe vršenje vjerničkih dužnosti. Iz te izreke slijedi također opravdanost suprotstavljanja svakoj nepravednoj zapovijedi koja bi ugrožavala ne samo ljudsku i vjerničku slobodu nego i ljudsko dostojanstvo.³³

U Isusovu reinterpretaciju četvrte zapovijedi svakako spada izjednačenje ljubavi prema bližnjem s ljubavlju prema Bogu i stavljanje ove zapovijedi na prvo mjesto po važnosti (usp. Mk 12, 28–34; Mt 22, 34–40; Lk 10, 25–28). Time je odnose u obitelji podložio zapovijedi ljubavi, tim više što je sigurno da su rabini njegova vremena među prve bližnje jedne osobe ubrajali bračnog druga. Roditelji i djeca te svi ukućani bližnji su jedni drugima. Djelotvorna ljubav veže roditelje u odnosima prema maloljetnoj djeci, a isto tako odraslu djecu u odnosima prema ostarjelim i senilnim roditeljima.

Iz tih Isusovih postupaka i izreka vidimo da je on zaista reinterpreterirao, *iznova protumačio* četvrtu zapovijed. On je osobno vršenje volje Očeve smatrao važnijim od ispunjavanja roditeljskih planova o sebi i optužbe ukućana da ih do te mjere zapostavlja kao da ih mrzi. Od odraslih vjernika, koji se u punoj slobodi i svijesti odlučuju za njegov pokret, traži da isto tako postupaju. Na temelju tih Isusovih postupaka teško bi se moglo govoriti da su roditelji predstavnici Boga odrasloj djeci. Ipak, Isus potvrđuje starozavjetnu odredbu da odrasla djeca izdržavaju stare roditelje a i roditeljima i djeci stavlja za vrhunsku zapovijed ljubav prema Bogu i bližnjemu.

Djeca i roditelji prema Pavlovim poslanicama

Četvrtu zapovijed izravno citira Ef 6, 1–4: „Djeco, slušajte svoje roditelje u Gospodinu, jer to je pravedno. Poštuj oca svoga i majku – to je prva zapovijed s obećanjem: da ti dobro bude i da dugo živiš na zemlji. A vi, očevi, ne srdite djece svoje, nego ih odgajajte stegom i urazumljivanjem Gospodnjim!“ Ovo je dio odsjeka o kućnim odredbama (*Haustafeln*). Takvih odsjeka ima u poslanicama NZ šest: Kol 3, 18 – 4, 1; Ef 5, 21 – 6, 9; 1 Pt 2, 18 – 3, 7; 1 Tim 2, 8 – 15; 6, 1–2; Tit 2, 1–10. Egzegete su dobro proučili te propise o kućnom ćudoređu i ustanovili da sveti pisci znatnim dijelom preuzimaju iz židovstva ili stoičke filozofije elemente o dužnostima pojedinih „staleža“, ali im dodaju novost življenja u Kristu.³⁴ Osobito je pojam *paideía* (stega) i *nouthesía* (urazumljivanje) bio proši-

33 Usp. O. DA SPINETOLI, op. cit., 445–448.

34 Usp. J. E. CROUCH, *The Origin and Intention of the Colossian Haustafel*, Göttingen, 1972. K. MÜLLER, „Die Haustafel des Kolosserbriefes und das antike Frauenthema“ u: G. DAUTZENBERG–H. MERKLEIN–K. MÜLLER, *Die Frau im Urchristentum*, Herder, 1983, 263–369.

ren u grčkim obiteljima u vezi s odgojem djece. *Paideía* je poučavanje mladih da steknu vještine i znanje nužno za uspješan život u društvu. Ona uključuje treniranje, vježbe, naporno usvajanje. *Nouthesía* je dovodenje k razumu, objašnjavanje, osobno zalaganje odgojitelja za odgajnika. U SZ je to izraženo pojmom *musar* (odgajanje pomoću kazne), gdje je istaknuto kako Jahve odgaja svoj narod te roditelji trebaju disciplinirati svoju djecu.³⁵

Djeca su u godinama rasta i sazrijevanja dužna slušati roditelje. Ovdje te u Kol 3, 20 za poslušnost djece upotrijebljen je glagol *hypakouô* koji pretpostavlja glasnu pouku te odgovor i prihvaćanje sa strane djece. Za podložnost žena muževima upotrijebljen je glagol *hypotassô* koji označava podložnost odraslih i slobodnih osoba u obitelji, državi, Crkvi. Sama upotreba drugog glagola upućuje na svrhu poslušnosti djece: da pod vodstvom roditelja vjernički rastu i osposobe se za svoju zadaću u Crkvi i društvu. Djeca trebaju „slušati roditelje u Gospodinu“. Ne znamo da li su ona krštena, ali je sigurno da rastu u vjerskom ozračju te s roditeljskom ljubavlju upijaju i njihovo vjersko usmjerenje. Kao što muževi trebaju predvoditi obitelj u Gospodinu, a žene biti podložne u Gospodinu, tako i djeca trebaju slušati u Gospodinu. Ovakva formulacija pretpostavlja krsnu nauku NZ: od trenutka slobodnog prihvaćanja Krista i krsne pridruženosti Kristu vjernici počinju živjeti u Gospodinu. U svako područje njihova života ulazi svijest životne pridruženosti Kristu Gospodinu i njegovoj Crkvi. Vjernička djeca slušaju ne samo iz građanske dužnosti i općeg očekivanja nego i s vjerom. Pavao naziva vjernički posluš Bogu *hypakoê pisteôs* – posluš vjere (Rim 1, 5; 16, 26). Vjernička djeca u odnose prema roditeljima i starijima ugrađuju svoju i njihovu vjeru.

Sastavni dio poslušnosti jest prihvaćanje stege i urazumljivanja *Gospodnjeg*. *Nouthesía Kyriou* je kvalitativni genitiv. Sveti pisac preuzima iz poganskog društva pojmove kućnog odgoja i obrazovanja, ali im dodaje kvalitetu *Kyriou*: odgoj Gospodnji, urazumljivanje Gospodnje nadahnjuje se traženjem volje Gospodnje za svako dijete i osobnim prijanjanjem roditelja uz Gospodina Isusa. Kao što roditelji dijete odgajaju i poučavaju u Gospodinu, tako dijete prihvaća njihove pothvate u Gospodinu. Pavao u Rim 1, 30 kaže da je jedna od mana pogana neposlušnost roditeljima (*goneusin apeitheis*). U popisu poganskih mana bila je sa stanovišta Židova prvog stoljeća i drskost djece prema roditeljima. Djeca sljedbenika mono-teističke religije očito su bila odgajana u vjeri od ranih godina, pa je vjerski odgoj obiteljske odnose činio skladnijima. Kad to piše, Pavao želi da vjernici izbjegavaju poganske mane, što znači da djeca vjernika trebaju biti vjernički odana roditeljima. Pavao zajedno sa stoičkim filozofima svoga vremena upozorava roditelje da ne pretjeruju u izvršavanju svoga autoriteta. U Kol 3, 21 traži da očevi ne ogorčuju svoju djecu, kako ne bi klonula duhom, a u Ef 6, 4 da ih ne srde. Roditeljska vlast

35 Usp. F. ZORELL, op. cit., 418. Za tumačenje Ef 6, 1–4 sa stanovišta dužnosti roditelja prema djeci usp. M. ZOVKIC, „Rast djece u vjeri uz roditeljsko urazumljivanje Gospodnje“, Kateheza, 1980, br. 1, 7–21.

nije apsolutna, jer su i oni podložni Bogu. Ako prestrogo postupaju s djecom, ubijaju u njima volju i sposobnosti da postanu zrele i odgovorne osobe.³⁶

Autor Prve Timoteju traži da odrasla djeca i unučad koja su članovi kršćanske zajednice prva očituju svoju pobožnost brigom za stare roditelje ili obudovjele majke i bake. Zatim oštro zaključuje: „Ako li se tkogod za svoje, navlastito za ukućane ne stara, zanijekao je vjeru i gori je od nevjernika” (1 Tim 5, 4. 8). Poznato je da pastoralne poslanice iznose smjernice za život Crkve nakon smrti apostolâ, u povijesnom svijetu u kojem kršćani trebaju ne samo živjeti spasenje prihvaćeno u Kristu nego i misijski djelovati. Jedna od svagdašnjih pojava svakog društva, svih vremena, jesu stari i nemoćni koji trebaju pomoć mladih i zdravih. Dužnost brinuti se za ukućane podmakle dobi je i vjerska, a ne samo građanska dužnost. Pisac ove poslanice ovdje ne spominje izričito četvrtu zapovijed, ali je očito da piše vjernicima koji tu zapovijed znaju i u napasti su da svoju pobožnost dokazuju nekim drugim djelima, ne izdržavanjem nemoćnih ukućana. Ta opomena znači da je četvrta zapovijed Božja u spisima NZ drukčije razrađena za djecu, a drukčije za odrasle. U razdoblju sazrijevanja djeca duguju roditeljima posluš, ali roditeljska vlast nije apsolutna. U odraslim godinama, kad roditelji počnu ovisiti o svojoj djeci, djeca im duguju uzdržavanje, pažnju, podvorbu i odraslu ljubav.

Zaključak

Četvrta zapovijed ima u Svetom pismu povijest oblikovanja, tumačenja i primjenjivanja. U razdoblju usmenog prenošenja, negdje od prolaza kroz pustinju do podizanja hrama, ona je glasila: „Ne kuni oca i majku!” Kratko, pamtljivo i jasno određivala je da odrasli sinovi ne izbacuju iz zadruga nemoćne roditelje. U vrijeme monarhije nastala je verzija Dekaloga u Izl 20 i u njoj je zapovijed o roditeljima pozitivno formulirana. Najprije kratko: djeca se trebaju „bojati” svojih roditelja (Lev 19, 3) i „poštivati” ih (Pnz 20, 12). Do pozitivne formulacije došlo je zbog proširivanja značenja i primjene. Zatim je dodano obrazloženje: da dugo živiš u zemlji koju ti daje Gospodin, Bog tvoj. Ta dopuna pokazuje da su zapovijedi iskustvo življenog spasenja u zemlji obećanja nakon egipatskog ropstva i prolaza kroz pustinju. To obrazloženje podsjeća na uvodnu formulu Dekaloga, prema kojoj je Bog izveo svoj narod iz Egipta i traži da drži zapovijed u znak prihvaćanja spasenja i radi vlastitog dobra u zemlji obećanja.

Deuteronomisti su iz situacije služanstva prerekli četvrtu zapovijed za prilike izvan domovine, među poganskim sugrađanima te dodali: „... kako ti je zapovjedio Gospodin, Bog tvoj” i „... da ti dobro bude”. Zemlja koju Bog daje nije više Kanaan, nego tuđina u kojoj Izraelci imaju domove, svaka zemlja, jer u svakoj zemlji svijeta vjernik može živjeti sređeno zahvaljujući vršenju Božjih zapovijedi.

³⁶ Usp. komentar Kol 3, 21 i Ef 6, 4 te paralele iz židovske i grčko-rimske literature E. SCHWEIZER, *Der Brief an die Kolosser*, Benziger Verlag Zürich, 1976, 166. J. GNILKA, *Der Epheserbrief*, Herder, 1971, 297–299. R. SCHNACKENBURG, *Der Brief an die Epheser*, Benziger Verlag, Zürich, 1982, 268–269.

Isus je svojim djelima pokazao da kao odrastao sin i ukućanin volju Božju o sebi smatra važnijom od očekivanja majke i ukućana. Oni su ga optuživali da srlja u propast putujući u Jeruzalem te se vlada kao da ih mrzi. On je pozvao učenike da ga slijede i pod cijenu razilaženja s roditeljima. Ipak, Isus je osnažio starozavjetnu zapovijed da su odrasli sinovi dužni uzdržavati roditelje te sve zapovijedi Dekaloga podložio ljubavi prema Bogu i bližnjemu kao vrhunskim zapovijedima.

Pavao je preuzeo deuteronomističku verziju Dekaloga te tražio da kršćanska djeca budu poslušna roditeljima u Gospodinu, a roditelji da prihvate građanski program odgoja djece dodajući osobnu vjeru i zalaganje „u Gospodinu”. Novi zavjet također traži da odrasla djeca vode brigu o nemoćnim roditeljima i ukućanima. Tako vidimo da na području četvrte zapovijedi postoji razvoj koji nam omogućuje da mi iz svoje situacije Božju odredbu o smjeni generacija u obitelji i društvu vjernički proživljavamo i drugima pomažemo da je prihvaćaju.